

MARTA ROMASZKO-BANAŚ

PLURALISTYCZNO-RELATYWISTYCZNY MODEL CHRYSOLOGII PAULA KNITTERA

Chrześcijanie od samego początku wskazywali, iż Wydarzenie Jezusa Chrystusa, które obejmuje całość ziemskiego życia wcielonego Logosu, a nie tylko wybrane momenty, takie jak np. Wcielenie, śmierć czy zmartwychwstanie, stało się fundamentem chrześcijaństwa i centrum życia religijnego. Wokół Wydarzenia Jezusa toczy się bowiem cała historia zbawienia rodzaju ludzkiego. Powyższa prawda stanowi niepokonalną przeszkodę w dialogu z tzw. pluralistyczno-relatywistyczną teologią religii, której jednym z głównych przedstawicieli jest amerykański teolog, Paul Knitter¹. Prezentowane

Dr MARTA ROMASZKO-BANAŚ – doktor nauk teologicznych z zakresu teologii fundamentalnej; e-mail: marta_romaszko@o2.pl

¹ Paul Knitter urodził się on w 1939 r. w Chicago, w ciężko pracującej rodzinie o głębokich korzeniach chrześcijańskich. Szkołę podstawową ukończył w placówce prowadzonej przez siostry franciszkanki, natomiast świadectwo dojrzałości uzyskał w niższym seminarium, przygotowując się do wstąpienia do wyższego seminarium duchownego, prowadzonego przez misjonarzy ze Zgromadzenia Słowa Bożego. Swoją „odyseję dialogu”, jak sam określił swoje dorosłe życie, rozpoczął już jako misjonarz werbista. Jego zainteresowanie relacją chrześcijaństwa do innych religii narodziło się jeszcze na studiach w Rzymie. Spotkania z wyznawcami różnych religii, rodzące się międzyreligijne przyjaźnie czy też rozmowy z misjonarzami, obficie czerpiącymi z tradycji innych religii, sprawiły, że porzucił afirmowany przez siebie w tamtym czasie ekskluzywistyczny model chrześcijaństwa. W 1975 r. opuszcza Zgromadzenie. Po powrocie do USA ożenił się; ma dwoje dzieci. Karierę naukową rozpoczął od wykładów w Catholic Theological Union, a potem na Uniwersytecie w Xavier w Cincinnati. Tam prowadził działalność naukowo-dydaktyczną również po odejściu z kapłaństwa.

W tym czasie zaangażował się w dialog międzyreligijny, czego owocem jest publikacja *No Other Name?*, która stała się punktem zwrotnym w jego naukowej refleksji, a zarazem stanowiła swego rodzaju przekroczenie teologicznego Rubikonu. Kolejne publikacje były już owocem naukowej refleksji skoncentrowanej na poszukiwaniu nowych odpowiedzi, jakie niesie ze sobą współczesność w odniesieniu do pluralizmu religii.

przez niego poglądy wpisują się we współczesne debaty teologiczno religijne, które toczą się wokół chrystologii. Punktem ciężkości tych debat jest przede wszystkim rozumienie i interpretacja Osoby i Wydarzenia Jezusa Chrystusa. Owa dyskusja prowadzona jest głównie wokół dwóch paradygmatów: chrystocentryzmu (inkluzywizm) i teocentryzmu (pluralizm).

Podjęty w niniejszym opracowaniu temat należy do jednych z bardziej dyskutowanych problemów ostatnich czasów, który wzbudził niemałe kontrowersje i polemiki w łonie samej teologii, inspirując do zajęcia stanowiska także *Magisterium Ecclesiae*, czego wyrazem jest deklaracja Kongregacji Nauki Wiary *Dominus Iesus* (2000).

Początki pluralistyczno-relatywistycznej teologii religii sięgają połowy XX wieku. Na jej powstanie wpłynęły przede wszystkim takie czynniki, jak praktyczne doświadczenie spotkania z wielkimi religiami świata oraz wypracowany przez teologów i religioznawców na początku lat siedemdziesiątych XX wieku nowy model obecności Kościoła w Azji, przy uwzględnieniu odrębności kulturowej tych terenów, przy jednoczesnej możliwości prowadzenia działalności misyjnej i dialogu międzyreligijnego. Bez wątpienia ogromny wpływ na rozwój pluralistyczno-relatywistycznej teologii religii miały też publikacje zmarłego niedawno brytyjskiego filozofa, Johna Hicka.

Celem niniejszego studium jest ukazanie chrystologii omawianego teologa. Ze względu na złożoną i różnorodną problematykę oraz bogatą literaturę przedmiotu w niniejszym opracowaniu zostanie omówiona jedynie koncepcja Objawienia i zbawienia w ujęciu P. Knittera.

I. NEGACJA PEŁNI OBJAWIENIA W JEZUSIE CHRYSZTUSIE

Objawienie Boże dokonane w Chrystusie jest najdoskonalsze pod względem doktrynalnym, gdyż przez nie Bóg manifestuje pełnię prawdy o sobie samym, swojej naturze i zbawczych zamiarach wobec człowieka. Tę podstawową prawdę nowotestamentalnej chrystologii podważa omawiany teolog. Na

Na tle innych pluralistów (np. R. Panikara czy J. Hicka) Knitter wyróżnia się tym, że stara się pozostać jak najbliżej chrześcijańskiej terminologii teologicznej. Metoda, którą stosuje, ma na celu reinterpretację tekstów biblijnych czy też tradycyjnych orzeczeń Kościoła katolickiego. Wielokrotnie podkreśla on, że współczesna chrystologia powinna pozostać wierna tradycji biblijnej i tradycji Kościoła, ale dodaje również, co jest istotne, że owa wierność musi być na nowo zinterpretowana. Zob. Z. K u b a c k i. *Jedyność Jezusa Chrystusa. O jedyności i powszechności zbawczej Jezusa Chrystusa w kontekście chrześcijańskich teologii religii*. Warszawa: Rhetos 2005 s. 171.

kartach kolejnych swych książek sugeruje, iż coraz większa liczba chrześcijan jest zdania, że wierność Nowemu Testamentowi niekoniecznie pociąga za sobą przyjęcie Jezusa jako jedynego (*only*) pośrednika zbawienia. Co więcej, nie jest konieczne głoszenie Bożego Objawienia w Jezusie jako pełnego (*full*), ostatecznego (*definitive*) i nieprzekraczalnego (*unsurpassable*)². Choć argumentacja Knittera bywa w wielu miejscach wybiórcza, to zastosowane przez niego przymiotniki są starannie dobrane.

Po pierwsze, podważa on chrześcijańską tezę, iż w Jezusie dokonano się pełne objawienie Boga. Jego zdaniem, Jezus nie wyczerpuje całej prawdy o Bogu, gdyż Ten jest nieprzekraczalną Tajemnicą (*unsurpassable Mystery*).

Po drugie, w Jezusie nie posiadamy też pełnego, definitywnego i ostatecznego objawienia, ponieważ Jego życie i działalność nie wyczerpały całej prawdy o Bogu. Jezus jest tylko jednym z wielu przekazicieli Bożego Objawienia.

Knitter twierdzi, że nowotestamentalna chrystologia stale ewoluowała, czego ostatecznym rezultatem jest uznanie Jezusa za Syna Bożego. Rozwój sposobu rozumienia Chrystusa następował nie chronologicznie, ale jednocześnie, dlatego też możemy wyróżnić tak wiele jego typów³. Jednym z nich jest chrystologia *Marana tha* (lub chrystologia paruzji), postrzegająca Jezusa jako Pana przyszłości, eschatologicznego Proroka. Ten sposób widzenia Jezusa doskonale wpisuje się w atmosferę apokaliptyki żydowskiej. Drugi typ to „chrystologia Syna Bożego”, rozwijająca się na kanwie niezwykłych czynów dokonywanych przez Jezusa. Nie utożsamia ona Chrystusa z Synem Bożym. Dalej Knitter mówi o „chrystologii Mądrości i Logosu”, wywodzącej się z kontekstu grecko-żydowskiego.

W Ewangeliach czerpiących ze źródła Q Jezus jest przekazicielem boskiej mądrości. Mateusz i Paweł identyfikują Jezusa z mądrością. Chrystologia mądrości połączona z greckim pojęciem Logosu daje początek wierze w In-

² P. Knitter. *Can Our „One and Only” also Be a „One among Many”?* W: *The Uniqueness of Jesus. A Dialogue with Paul Knitter*. Red. L. Swidler, P. Mojzes. New York: Orbis Books 1997 s. 7. Argumentacja Knittera budzi wiele zastrzeżeń, cały wywód zaczyna bowiem od stwierdzenia natury socjologicznej. Ch. Gillis twierdzi, że pluraliści nie zaczynają teologicznej refleksji od Pisma Świętego czy tradycji, ale od interpretacji współczesnej sytuacji i bardzo często tylko na tych badaniach opierają swoje tezy (*Pluralism: A New Paradigm for Theology*. Leuven: Peeters Pres – W. B. Eerdmans 1993 s. 22).

³ Knitter mówi o „trajektorii”; termin ten ma pomóc w zrozumieniu, w jaki sposób chrześcijanie pierwszych wieków zaczęli nazywać Jezusa znanymi nam tytułami chrystologicznymi (*No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Toward the Word Religions*. New York: Orbis Books 1996 s. 176-177).

karnację i preegzystencję Jezusa Chrystusa, co ostatecznie zostaje zawarte w Ewangelii Jana. Ostatnim rodzajem chrystologii jest „chrystologia Paschy i Wielkanocy, skoncentrowana wokół Krzyża i Zmartwychwstania”. Podkreśla ona obecność Zmartwychwstałego i Jego działanie we wspólnocie Kościoła⁴.

Rozwój nowotestamentalnej chrystologii świadczy o jej dialogicznym i ewolucyjnym charakterze, czego ostatecznym efektem było połączenie wszystkich trajektorii chrystologicznych w jeden obraz. Knitter twierdzi, że dla pluralistycznej teologii religii wniosek nasuwa się jeden: tytuły, jakimi obdarzano Jezusa, były jedynie interpretacjami Jego Osoby⁵.

Różne obrazy dotyczące Osoby Jezusa ewoluowały i stapiały się w jedno przesłanie Nowego Testamentu, zdominowane przez chrystologię św. Jana. Tymczasem należy dążyć do równoprawnego ujmowania wszystkich interpretacji, z których każda przynależy do innego kontekstu społeczno-kulturowego i tworzy odmienny mityczno-symboliczny obraz Jezusa. Żaden symbol, tytuł czy określenie nie mogą być ujmowane pojedynczo, gdyż nie wyczerpują one całej wiedzy na temat Jezusa. Amerykański teolog krytykuje postawę soborów powszechnych z IV i V wieku, które przyjęły określony symbol Jezusa za kryterium ortodoksji, pomijając inne. Konsekwencją tego było przyjęcie przekonania o Boskim Synostwie Jezusa, wiary w Jego preegzystencję i Wciele-
nie. Autor *No Other Name?* nawołuje do otwarcia się na nowe obrazy i symbole, powstałe w konfrontacji z hinduizmem, buddyzmem i islamem. Tego typu postawa ma pozwolić, by proces chrystologicznej ewolucji i wzajemnej wymiany mógł trwać dalej. W tym celu należy powrócić do pierwotnego teocentryzmu Jezusa⁶.

Dla amerykańskiego teologa ograniczona dostępność do Bożego Objawienia wydaje się oczywistym sądem wynikającym z lektury pism nowotestamentalnych czy też literatury teologicznej. Wystarczy bowiem przywołać powszechne przekonanie chrześcijan, że żadne skończone medium nie jest w stanie wyczerpać pełni prawdy zawartej w nieskończonym Bycie⁷.

Zdaniem Knittera, w Jezusie nie ma pełnego objawienia Boga, dlatego że nie mógł On wyczerpać całej prawdy o Bogu, który jest nieprzekraczalną

⁴ P. Knitter. *Ein Gott – viele Religionen. Gegen den Absolutheitsanspruch des Christentums*. München: Kösel 1988 s. 110-118; t e n ż e. *Jesus and the Other Names. Christian Mission and Global Responsibility*. New York: Orbis Books 1996 s. 42-43.

⁵ Knitter. *Jesus and the Other Names* s. 67, 107.

⁶ Knitter. *No Other Name?* s. 180-182; t e n ż e. *Ein Gott – viele Religionen* s. 110-118.

⁷ Knitter. *Can Our „One and Only” also Be a „One among Many”?* s. 7.

prawdą, a żadne skończone medium nie jest w stanie wyrazić w sposób pełny i doskonały istoty Absolutu. Jezus zaś nie jest ostatecznym objawieniem Boga w tym sensie, że poza Nim już nic istotnie nowego, prawdziwego i odmiennego nie może być powiedziane o Bogu. Uzasadniałoby to bowiem ekskluzywistyczne roszczenia chrześcijan do posiadania pełni prawdy oraz prowadziłyby do przekonania, że cała Mądrość została ukryta w Jezusie. Jest on „prawdziwym”, ale nie „jedynym” objawicielem Boga. Jeśli bowiem utożsamiałoby się drugą Osobę Trójcy Świętej z Jezusem z Nazaretu, to Wcielenie byłoby ograniczone, gdyż mogłaby nią być tylko jedna osoba. Knitter pragnie tym samym wskazać, że poza historycznym Jezusem istnieje jeszcze wiele innych możliwości wcieleń Słowa, czyli drugiej Osoby Trójcy Świętej⁸.

W tym miejscu Knitter powołuje się na zarzuty wysuwane przez teologię liberalną, kiedy ostatecznie zaakceptowano, iż prawdziwie uniwersalne jest tylko to, co jako takie zostaje przyjęte przez rozum. Na tej płaszczyźnie żadne jednostkowe wydarzenie historyczne nie może być zakwalifikowane jako uniwersalne; może jedynie mieć względne znaczenie dla wszystkich innych zdarzeń. W rzeczywistości jednak nie ma już żadnej wyróżnionej ludzkiej historii i tym bardziej nie ma i nie może być ludzkiej historii, która miałaby jako taka znaczenie uniwersalne. Knitter w swojej teologii, podobnie jak inni pluraliści, powołuje się na poglądy klasyków podważających *universe concretum*, czyli G. E. Lessinga i H. Reimarus.

Amerykański teolog twierdzi, że całe życie Jezusa ukierunkowane było teocentrycznie lub regnocentrycznie, bowiem nigdy nie uzurpował On sobie praw do stawiania siebie w miejsce Boga; a całe nowotestamentalne nauczanie odzwierciedla Jego teocentryczne inklinacje⁹. Knitter, za J. Hickiem, powtarza niemal jak mantrę, że Jezus nie zostawił po sobie chrystologii, a wszystkie tytuły, z wyjątkiem „Syna Człowieczego”, zostały mu nadane. Dla Knittera tytuły, jakimi obdarzano Jezusa w pierwszych trzech wiekach chrześcijaństwa, są wzięte z języka pobożnościowego, metaforycznego, ekstazy i liturgicznego. Charakteryzuje się on małą precyzją i podobny jest bardziej do języka miłości, mającego skłonność do ubarwień, którego w żadnym wypadku nie można traktować inaczej, jak nośnika uczuć posługującej się nim osoby. Dlatego też uczniowie Jezusa nazywali Go Panem, Zbawicie-

⁸ Knitter. *Jesus and the Other Names* s. 67, 107. Warto podkreślić, iż Knitter rozumie Słowo Boże (Logos) w kategoriach metafory.

⁹ Knitter. *No Other Name?* s. 145-146, 166-167, 171-173; t e n ż e. *Jesus and the Other Names* s. 89-90.

lem a nawet Bogiem¹⁰. Zdaniem amerykańskiego teologa, od II wieku można mówić o ewolucji chrystologicznej, która między innymi charakteryzowała się przejściem od metaforycznego rozumienia tytułów chrystologicznych do metafizycznego ich pojmowania¹¹.

II. RELATYWNOŚĆ JEZUSOWEGO OBJAWIENIA

Amerykański teolog kwestionuje również ostateczność objawienia dokonanego w Jezusie. Trudno mu przyjąć chrześcijańską tezę o tym, że całość Objawienia została niejako zamknięta w historycznej Osobie Jezusa z Nazaretu. Tego typu stwierdzenie jest dla niego przejawem chrześcijańskiej arogancji i idolatrii¹².

Według Knittera współczesne rozumienie nauki właściwie zabrania Bogu dostępu do świata. Jeżeli zatem „postulat obiektywizmu” obowiązuje w sposób nieograniczony, to wszystko, co dotyczy Boga i Jego działania w świecie, zostaje przeniesione do subiektywnego doświadczenia podmiotu¹³. Wtedy Jezus nie może być Bogiem, ale tylko Tym, który Boga szczególnie doświadczał. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że poglądy Knittera nie są w tym zakresie oryginalne, gdyż podobne postulaty obecne były już u wcześniejszych myślicieli, chociażby u F. E. D. Schleiermachera.

Zdaniem Knittera, Bóg z założenia nie może działać w świecie i nie jest możliwe żadne rzeczywiste objawienie. Istnieją tylko subiektywne doświadczenia ludzi religijnie wrażliwych. Zgodnie z tą logiką, doświadczenie Boga, jakie miał Jezus, jest tylko fragmentarycznym, choć niewątpliwie wielkim, religijnym przeżyciem, obok innych równie istotnych. Wszystkie one są równoprawne, a subiektywna kalkulacja, które z nich wybrać, stanowi ostateczną instancję w sprawach religii¹⁴. Wówczas uznanie Jezusa za jedynego i uniwersalnego Zbawiciela wszystkich ludzi jest roszczeniem czystej arogancji. Zbawcze słowo wypowiedziane w Osobie Jezusa nie może być zatem

¹⁰ Knitter. *Can Our „One and Only” also Be a „One among Many”?* s. 7.

¹¹ Knitter. *Jesus and the Other Names* s. 68-69, 93, 107.

¹² „To identify the Infinite [God] with anything finite – that is, to contain and limit the Divine to any one human form or mediation – has biblically and traditionally been called idolatry” (tamże s. 73).

¹³ Objawienie rozumiane jako obiektywne działanie Boga w historii, zostaje tym samym zredukowane do doświadczenia wewnętrznego.

¹⁴ Knitter. *Jesus and the Other Names* s. 53-54.

uznawane za nieprzekraczalne, pociągałoby to bowiem za sobą reperkusje w postaci twierdzenia, że Bóg nie mógłby w innym czasie lub w innych religiach nic więcej objawić. Na uzasadnienie swojej tezy Knitter przywołuje tekst z Ewangelii Janowej, gdzie Jezus mówi: „Jeszcze wiele mam wam do powiedzenia, ale teraz jeszcze znieść nie możecie. Gdy jednak przyjdzie On, Duch Prawdy, doprowadzi was do całej prawdy” (J 16, 12-13)¹⁵.

Dla amerykańskiego teologa nieprzekraczalność Jezusowego objawienia jest sprzeczna z teologią katolicką, która zakłada apofatyczność Boga; co więcej, hipoteza dotycząca pełnego i definitywnego objawienia się Boga w Jezusie z Nazaretu przeczy roli Ducha Świętego w historii zbawiania. Nie oznacza to jednak, iż chrześcijanie powinni zaniechać głoszenia wszystkim narodom zbawczej prawdy przyniesionej przez Jezusa; przeciwnie – słowo Boże w nim objawione jest słowem powszechnym, to znaczy, że ma znaczenie nie tylko dla chrześcijan, ale dla wszystkich ludzi. Doświadczenie czegoś, co jest prawdą, powinno wzbogacać i zmieniać życie nie tylko chrześcijan, ale także wyznawców innych religii. Prawda Jezusowa nabiera nowego, pełniejszego wymiaru w spotkaniu z innymi religiami. Objawienie Boga w Jezusie ma jednak charakter kluczowy, co oznacza, że jest On „normą decydującą”, ale nie „normą nieprzekraczalną”. W ten sposób Knitter pragnie wyrazić przekonanie, że Bóg może mieć więcej do objawienia rodzajowi ludzkiemu niż to, co obwieścił w Jezusie¹⁶. Knitter podkreśla również fakt, że inne religie mogą doprowadzić swoich wyznawców do prawdy, pokoju, harmonii z Bogiem tak samo skutecznie, jak chrześcijaństwo; mogą też mieć do przekazania równie ważne orędzie. Droga do autentycznego dialogu otworzy się tylko wówczas, gdy chrześcijanie uznają możliwość istnienia wielu prawdziwych religii oferujących zbawienie, a chrześcijaństwo jest jednym ze sposobów, w jaki Bóg wszedł w nasz świat i przemienił go¹⁷.

Knitter kwestionuje klasyczne rozumienie jedyności Jezusa jako tego, w którym dokonała się pełnia, ostateczność i nieprzekraczalność Objawienia Bożego, twierdząc, iż wierność świadectwu Nowego Testamentu wymaga od chrześcijan afirmacji prawdy, że Jezus jest prawdziwą, zbawczą obecnością Boga w historii. Zaraz jednak dopowiada, że chrześcijanie nie są zobligowani

¹⁵ Tamże s. 76-80.

¹⁶ Tamże; Z. K u b a c k i. *Zbawcza jedynność Chrystusa*. W: *Leksykon wielkich teologów XX/XXI wieku*. Red. J. Majewski, J. Makowski. T. 2. Warszawa: Biblioteka „Więzi” 2003 s. 226-236.

¹⁷ P. K n i t t e r. *One Earth Many religions: Multifaith Dialogue and Global Responsibility*. Maryknoll, New York: Orbis Books 1995 s. 20.

do uznania Jezusa za tego, który jest jedynym objawieniem Boga i jedyną zbawczą obecnością Boga w historii. Ta dywersyfikacja pojawia się w kontekście terminu „prawdziwie” (*truly*) i „wyłącznie-jedynie” (*only*). Do uściślenia pojęcia „prawdziwie” (*truly*) Knitter wprowadza dodatkowe przymiotniki: „uniwersalny” (*universal*), „decydujący” (*decisive*) i „konieczny” (*indispensable*)¹⁸. Jego zdaniem „chrześcijanie muszą głosić Jezusa wszystkim narodom jako uniwersalne, decydujące i konieczne Boże objawienie zbawczej prawdy i łaski”¹⁹. W tej wypowiedzi widać pewien zwrot w teologii Knittera; następuje złagodzenie poglądów w stosunku do tych głoszonych w jego wczesnych publikacjach (*No Other Name? czy też The Uniqueness of Jesus*). Teraz twierdzi, że Słowo Boże, które zostało wypowiedziane w Jezusie, jest słowem powszechnym, to znaczy, że nie jest ono tylko zarezerwowane dla chrześcijan, ale ma znaczenie dla wszystkich ludzi. Píše: „Jeśli coś jest prawdą, szczególnie gdy jest to prawda dotycząca postrzegania przez nas świata i przeżywania życia, to nie może to być prawda jedynie dla mnie. Jeśli jest to prawda, to jest to prawda także dla innych”²⁰. W opinii amerykańskiego profesora takie wyrażenia, jak: „jednorodzony”, „raz na zawsze”, „nie ma innego”, stanowiące wyznanie wiary, interpretowane są przez teologów bez uwzględnienia kontekstu kulturowo-językowego. Takie stanowisko doprowadziło do tego, że pobożne wyrażenia, które miały motywować do pójścia za Jezusem, nabrały zupełnie innego znaczenia. Knitter wielokrotnie podkreśla, że język Nowego Testamentu jest językiem miłosnym, konfesyjnym, stanowi nośnik żywej pamięci o Mistrzu z Nazaretu, będąc zarazem *sui generis* wezwaniem do pójścia za Jezusem. Określenia te nie mają zatem charakteru ontycznego, dogmatycznego czy też ekskluzywistycznego²¹.

Kolejnym punktem Knitterowskiej chrystologii jest twierdzenie, iż Objawienie Boże ma charakter decydujący, czyli normatywny. Knitter w następujący sposób precyzuje ten termin: „Powiedzieć, że Jezus jest decydujący, oznacza, że jest On normatywny”²². W tym miejscu mamy do czynienia z transformacją jego poglądów, wcześniej bowiem (choćby w *No Other Name?*) afirmował tzw. nienormatywną chrystologię w perspektywie paradyg-

¹⁸ K u b a c k i. *Jedyność Jezusa Chrystusa* s. 177.

¹⁹ K n i t t e r. *Can Our „One and Only” also Be a „One among Many”?* s. 8.

²⁰ Tamże s. 9.

²¹ K n i t t e r. *Jesus and the Other Names* s. 67-70; t e n ż e. *No Other Name?* s. 184-186.

²² K n i t t e r. *Can Our „One and Only” also Be a „One among Many”?* s. 9.

matu teocentrycznego²³. Po zmianie stanowiska utrzymuje, że Jezus jest normatywny i uniwersalny (chrystologia normatywna). Stawia jednak wciąż otwarte pytania, czy Jezus może być absolutną, jedyną, ostateczną i pełną normą dla wszystkich ludzi i wszystkich religii. Ostatecznie, pod wpływem teologii R. Haighta, skłania się ku twierdzeniu, że Jezus jest „normą decydującą”, ale nie „normą nieprzekraczalną”, czyli niekonstytutywną²⁴. Jest to wynikiem relacji istniejącej między Jezusem a drugą Osobą Trójcy Świętej, która nie jest ani konstytutywna, ani ekskluzywna. Słowo Boże, rozumiane oczywiście w kategoriach metaforycznych, a nie ontologicznych, wcieliło się w Jezusa, ale może także wcielić się w inne wybitne postaci religijne²⁵.

Tego typu stwierdzenie z jednej strony łagodzi jego skrajne poglądy pluralistyczne, z drugiej zaś pozwala na przyjęcie stwierdzenia, że Bóg może mieć więcej do objawienia niż to, co objawił w Jezusie. Innymi słowy, dopuszcza on możliwość przyjęcia innych objawień Boga na przestrzeni dziejów, pod warunkiem, że nie stoją one w sprzeczności z głównymi prawdami wynikającymi z objawienia Boga w Jezusie²⁶.

Dalej Knitter twierdzi, iż prawda objawiona w Jezusie jest konieczna. Jeżeli bowiem coś jest prawdą dla chrześcijan, to przekonanie takie może mieć ubogacające skutki również dla przedstawicieli innych religii, bowiem „prawda dotycząca Ostatecznej Rzeczywistości oraz ludzkiej kondycji w innych tradycjach może być podniesiona i lepiej wyrażona przez spotkanie z dobrą nowiną objawioną w Jezusie”²⁷.

Specyficzny jest również przyjęty przez Knittera zapis przedimków; mówiąc bowiem o tym, że Jezus przyniósł uniwersalne, decydujące i konieczne objawienie, nie używa angielskiego przedimka określonego *the*, lecz stosuje nieokreślony *a*. Wybór rodzajnika w tym przypadku ma głębokie reperkusje teologiczne, bowiem podkreśla, że Jezus nie jest jedynym (*only*) zbawczym

²³ P. Knitter. *Theocentric Christology*. „Theology Today” 40:1983 s. 130-149.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże; P. Knitter. *Theocentric Christology: Defended and Transcended*. „Journal of Ecumenical Studies” 24:1987 s. 41-52.

²⁶ Knitter. *Can Our „One and Only” also Be a „One among Many”?* s. 9-10. „Chrześcijanie mogą sobie wyobrazić, że Bóg może mieć więcej do objawienia rodzajowi ludzkiemu, niż zostało to uczynione w Jezusie, ale nie mogą wyobrazić sobie, aby takie objawienie kwestionowało centralne elementy prawdy, którą znaleźli w Jezusie. Służąc zatem za normę, Jezusowa dobra nowina definiuje Boga, ale Go nie ogranicza. Ona objawia to, co chrześcijanie odczuwają jako istotne do prawdziwego poznania bóstwa, ale ono nie dostarcza wszystkiego, z czego to poznanie się składa” (tamże).

²⁷ Knitter. *Can Our „One and Only” also Be a „One among Many”?* s. 10.

słowem Boga, a chrześcijańska teologia powinna być otwarta na inne uniwersalne, decydujące i konieczne objawienia boskiej mocy²⁸.

Dla amerykańskiego myśliciela Osoba Jezusa Chrystusa jest przekazicielem Bożego Objawienia. Stawia go jednak na równi z innymi wielkimi „założycielami” religii. Tymczasem całe Pismo Święte postrzega Chrystusa nie jako jednego z wielu posłańców Boga, ale tego, w którym nastąpiła pełnia i ostateczność Bożej epifanii. W związku z tymi postulatami należy przyjrzeć się objawieniowym roszczeniom Chrystusa, ich zasadności oraz najważniejszym treściom, które z nich wynikają. Rewelatywna działalność Jezusa wynika z faktu Wcielenia, które jest czasem pełni i punktem kulminacyjnym zbawczej i objawieniowej inicjatywy Boga. Ludzka natura Chrystusa staje się widzialnym znakiem Boga, objawiającym niewidzialność Stwórcy. Istnieje zatem ścisły związek między inkarnacją a Objawieniem.

III. REINTERPRETACJA ZBAWCZEJ JEDYNOŚCI I POWSZECHNOŚCI JEZUSA

Zdaniem Knittera, uwzględnienie natury chrystologii sprawia, że zbawcza jedyność i powszechność Jezusa muszą zostać na nowo zinterpretowane. Jest to przede wszystkim związane z pluralizmem chrystologii nowotestamentalnych. Aby właściwie go interpretować, należy zdać sobie sprawę z tego, że nie może być jednego sposobu mówienia o Jezusie; żadne ujęcie nie może zatem rościć sobie pretensji do wyczerpania prawdy dotyczącej Jego Osoby. Każda tego typu próba jest usprawiedliwiona, lecz zawiera w sobie tylko jakiś element całości. Życie i Osoba Jezusa zawierają w sobie o wiele więcej treści, niż może to wyrazić konkretny rodzaj chrystologii. Jedyną drogą poznania Jezusa jest otwartość chrześcijan na nowe sposoby interpretacji Osoby i działalności Mistrza z Nazaretu. Taka otwartość prowadzi w konsekwencji do poznania, czym jest to, co wpływa na unikatowość Osoby Jezusa²⁹.

Jego wyjątkowość zbawcza musi być na nowo zinterpretowana nie tylko pod względem prawdziwości. Zdaniem amerykańskiego myśliciela, który powołuje się na praktyczne doświadczenia wynikające z jego rozlicznych podróży, wielu chrześcijan sugeruje, że wierność nowotestamentalnemu nau-

²⁸ Tamże.

²⁹ P. Knitter. *Five Theses on the Uniqueness of Jesus*. W: *The Uniqueness of Jesus. A Dialogue with Paul Knitter* s. 6.

czaniu wcale nie musi wiązać się z uznaniem prawdy, iż Jezus jest jedynym pośrednikiem zbawienia. Uznanie jednak tego typu postulatu pociąga za sobą reperkusje w postaci odrzucenia prawdy o pełnym i ostatecznym objawieniu Boga w Osobie Jezusa Chrystusa³⁰.

Owa reinterpretacja jest przede wszystkim potrzebna do tego, by móc rozpocząć dialog z wyznawcami innych religii. Miłość bowiem zakłada postawę otwartości i życzliwości w stosunku do innych ludzi, dlatego chrześcijanie nie mogą stać na stanowisku, że dysponują pełnią prawdy, a inne religie posiadają jej okruchy. Taka postawa budzi słuszne pretensje i opór wobec prowadzenia dalszych rozmów. Zdaniem Knittera, Bóg w Jezusie objawił się w sposób „pełny” (*fully*), ale nie oznacza to, że człowiek uchwycił w pełni, kim jest Bóg. Poza tym „pełne” nie oznacza „całkowite, definitywne i ostateczne”. Teksty Nowego Testamentu nie powinny być interpretowane literalnie, są bowiem jedynie wyznaniem religijnym o charakterze symbolicznym i metaforycznym. Szczególnie dotyczy to nadanych Jezusowi tytułów, takich jak Syn Boży, Zbawiciel, Słowo Boże³¹.

Jak wynika z powyższych stwierdzeń, Knitter nie odrzuca „jedyności” Jezusa, postuluje jednak reinterpretację tej formuły. Stwierdzenie to znajduje się w tezie trzeciej, gdzie można przeczytać: „Jedność Jezusowej roli zbawczej może być zinterpretowana jako prawdziwa, ale nie jako wyłączna”³². W przeciwnym razie ocieramy się o idolatrię, przypisując jakiemukolwiek bytowi ludzkiemu możliwość zawarcia w sobie nieskończoności Boga. Objawienie Boga w Jezusie jest więc decydujące, ale jego normatywność nie jest nieprzekraczalna. Jezus definiuje Boga (*define*), ale nie zamyka Go w sobie (*confine*); przynosi zasadniczą (*essential*) wiedzę o Bogu, ale nie jest to wiedza kompletna (*it does not provide all*)³³. Reinterpretując nowotestamentalną chrystologię, Knitter używa trzech kluczy interpretacyjnych: analizy języka, kontekstu społeczno-historycznego, a w bardziej radykalnym swoim dziele *No Other Name?*, również ewolucyjnej teorii chrystologii. Relatywność rozumienia jedyności i powszechności Jezusa Chrystusa w refleksji Knittera wyraża się również w jego stwierdzeniu, że skoro chrześcijanie są przekonani o możliwości przemienienia i wypełnienia w Słowie wszystkiego, co w innych religiach jest prawdziwe, to również oni sami winni być otwarci na bycie

³⁰ Tamże.

³¹ K n i t t e r. *Jesus and the Other Names* s. 84-101.

³² Teza 3.: „The uniqueness of Jesus’ salvific role can be reinterpreted in terms of **truly** but **not only** [podkr. MR]” (K n i t t e r. *Five Theses on the Uniqueness of Jesus* s. 7).

³³ Tamże s. 9-10.

przemienionymi i wypełnionymi przez Słowo wypowiedziane i ucieleśnione w innych osobach. Tego typu stwierdzenie bez wątpienia podważa tradycyjne rozumienie jedyności Jezusa Chrystusa i suponuje tezę, iż odwieczny Logos mógł i może wcielać się nadal w inne osoby³⁴.

Analizując problem jedyności i powszechności Jezusa Chrystusa, Knitter podaje cztery trudności, które sprawiają, że tradycyjne ujęcie powyższych terminów jest trudne do przyjęcia. Po pierwsze (za Boffem i Sobrino), stawia tezę, iż *praxis* jest zarówno początkiem, jak i potwierdzeniem teorii lub doktryny³⁵. Dla chrystologii oznacza to swego rodzaju transformację w dotychczasowym pojmowaniu Osoby Jezusa Chrystusa. Chcąc bowiem prowadzić dialog międzyreligijny, należy porzucić dotychczasowe, ekskluzywne ujęcie jedyności zbawczej Jezusa³⁶, przynajmniej do czasu praktycznej weryfikacji prawdziwości tego roszczenia³⁷.

Bezpośrednią aplikacją pluralistycznych założeń odrzucających jedynść i powszechność Osoby Jezusa Chrystusa, a co za tym idzie – wyjątkową (absolutną) pozycję chrześcijaństwa pośród innych religii, jest koncepcja dialogu międzyreligijnego oparta na przekonaniu o bezwzględnej równości wszystkich religii.

Zdaniem Knittera, proklamowanie pełnego i absolutnego objawienia Boga w Jezusie Chrystusie stanowi przeszkodę w prowadzeniu dialogu międzyreligijnego. Nie można bowiem twierdzić, że w Osobie Jezusa została przekazana ludzkości cała prawda o Bogu. Celem zaś prowadzonego dialogu nie jest już uzyskanie konsensusu na płaszczyźnie wiary czy też doktryny, lecz podejmowanie działań na rzecz ubogich i cierpiących. Knitter uważa dialog międzyreligijny za główny cel działalności Kościoła, dlatego też jego dotychczasowa koncepcja tego dialogu, w ramach której jeden z partnerów (uczestników dialogu) występuje z roszczeniem posiadania słowa (objawienia) normatywnego i definitywnego, jest nie tylko nieoperatywne, ale wręcz niemoralne. Pluralistyczna koncepcja dialogu międzyreligijnego postuluje zatem działania na

³⁴ K n i t t e r. *Jesus and the Other Names* s. 90-95.

³⁵ Tamże s. 66, 68-69, 75-76, 78, 89, 95, 111.

³⁶ „[Jesus'] universality can not be demonstrated or proved of the basis of formulas and symbols that are universal in themselves: e.g., dogmatic formulas, the kerygma as event, the resurrection as universal symbol of hope, and so forth. The real universality of Jesus shows up only in its concrete embodiment” (J. S o b r i n o. *Christology at the Crossroads*. Maryknoll, New York: Orbis Books 1978 s. 9; P. K n i t t e r. *Toward a Liberation Theology of Religions*. W: *The Myth of Christian Uniqueness*. Red. J. Hick, P. Knitter. New York: Orbis Books 1987 s. 191).

³⁷ Tamże s. 192.

rzecz wypracowania definicji podstawowych pojęć religijnych, takich jak „objawienie”, „zbawienie”, „doświadczenie religijne”, „świętość”, „prawda”. Ważne jest także podejmowanie wspólnych działań na rzecz duchowej przemiany człowieka, wzajemne zrozumienie w duchu pojednania i tolerancji religijnej, walka o podstawowe prawa osoby ludzkiej (wolność, równość, sprawiedliwość), pogłębianie wiedzy o innych religiach, akceptacja innych dróg rozwoju ludzkiej osoby oraz życzliwość, szacunek i zrozumienie wobec związanych z nimi praktyk religijnych, czy też wyzbycie się postawy autorytaryzmu wobec innych religii³⁸.

Drugim elementem jest konfrontacja zbawczej jedyności i powszechności Jezusa z prymatem ortopraksji nad ortodoksją. Zdaniem Knittera, najważniejsza jest działalność na rzecz Królestwa Bożego, dlatego też wszelkie teologiczne dysputy oraz próba definiowania formuł teologicznych winny być podporządkowane działaniom na rzecz promowania wolności, pokoju, sprawiedliwości itd. Niewiedza dotycząca zbawczej jedyności i powszechności Jezusa nie przeszkadza w działaniu³⁹.

Dalej Knitter proponuje, by opcja na rzecz ubogich stała się miarodajnym kryterium oceny religii. W tym kontekście podkreśla, że opcja na rzecz ubogich pozwala krytycznie spojrzeć na dotychczasowe, tradycyjne (ortodoksyjne) ujęcie zbawczej jedyności Jezusa. Knitter powyższe stanowisko podsumowuje w następujący sposób: „Jezus mógłby więc być jedyny – razem z innymi unikatowymi (jedynymi) wyzwolicielami. Mógłby być powszechnym zbawicielem – wraz z innymi powszechnymi zbawicielami. Jego powszechność i jedyność nie byłaby ani ekskluzywna, ani inkluzywna, ale komplementarna”⁴⁰.

IV. ROLA JEZUSA W HISTORII ZBAWIENIA

Dla Knittera zbawienie to egzystencjalna przemiana, polegająca na ostatecznym wyzwoleniu i spełnieniu ludzkiej egzystencji. Tak rozumiane zbawienie jest celem wszystkich religii, przy czym nie ma tu mowy o obiektywnym aspekcie zbawienia dokonanego przez Chrystusa. Na tej płaszczyźnie żadne jednostkowe wydarzenie historyczne nie może być bowiem zakwalifikowane jako uniwersalne; może jedynie mieć względne znaczenie dla wszystkich

³⁸ Knitter. *Five Theses on the Uniqueness of Jesus* s. 303-306; tenże. *Jesus and the Other Names* s. 31-34.

³⁹ Knitter. *Toward a Liberation Theology of Religions* s. 193.

⁴⁰ Tamże s. 195.

innych. W rzeczywistości jednak nie ma już żadnej wyróżnionej ludzkiej historii i tym bardziej nie ma i nie może być ludzkiej historii, która miałaby jako taka znaczenie uniwersalne⁴¹.

Knitter jest świadom różnych koncepcji soteriologicznych, dlatego zastrzeżę, że nie narzuca jednego, chrześcijańskiego rozumienia zbawienia. Przed dialogiem zorientowanym na królestwo i jego sprawiedliwość widzi długą drogę, niepozbawioną niebezpieczeństw nowego fundamentalizmu czy dyskryminacji, którym należy zapobiegać. Zauważa też, iż takie królestwo nie może mieć tylko jednego pośrednika. Wymaga wielu uzupełniających i korygujących się pośredników, aby jaśniej i pełniej móc go poszukiwać⁴².

Dla amerykańskiego teologa zbawienie człowieka ma miejsce w każdej religii, jest to bowiem związane z powszechną wolą zbawczą Boga. Pogląd ten w literaturze przedmiotu nosi nazwę egalitaryzmu soteriologicznego, a jego częścią jest tzw. komplementarna jedność⁴³, wyrażająca przekonanie, że Jezus jest uniwersalnym Zbawcą na równi z innymi pośrednikami. Komplementarna jedność nie oznacza jednak racjonalistycznej idei „jednej światowej religii”⁴⁴; raczej stwierdzenie, że wszystkie religie są jednakowo prawdziwe, a inni objawiciele i zbawiciele powinni być traktowani na równi z Jezusem. Co za tym idzie, dialog międzyreligijny powinien przebiegać w atmosferze wzajemnego zrozumienia i powinien być pozbawiony sugerowania, który z partnerów posiada ostateczną i definitywną prawdę⁴⁵.

Natomiast w książce *The Uniqueness of Jesus* Knitter twierdzi, że coraz większa liczba chrześcijan jest zdania, iż wierność Nowemu Testamentowi niekoniecznie pociąga za sobą przyjęcie Jezusa jako jedyne go pośrednika zbawienia, stąd też nie jest konieczne głoszenie Bożego objawienia w Jezusie jako pełnego, ostatecznego i nieprzekraczalnego⁴⁶. Dlatego też proponuje, by zbawcze Słowo Boże wypowiedziane w Jezusie traktowane było jako prawdziwe, ale nie jedyne⁴⁷. Użyte przymiotniki: „prawdziwy” i „jedyne”

⁴¹ Tamże s. 194; K. K o n d r a t. *Bogactwo światopoglądów religijnych*. Białystok: Trans Humana 1999 s. 147.

⁴² K n i t t e r. *Toward a Liberation Theology of Religions* s. 190; t e n ż e. *Five Theses on Uniqueness of Jesus* s. 79.

⁴³ W. C. S m i t h. *Towards a World Theology: Faith and the Comparative History of Religion*. Maryknoll, New York: Orbis Books 1981 s. 59-79, 102.

⁴⁴ K n i t t e r. *No Other Name* s. 9.

⁴⁵ Tamże s. 21, 147, 166, 207.

⁴⁶ K n i t t e r. *Five Theses on Uniqueness of Jesus* s. 7.

⁴⁷ Zgodnie z tezą 5 Knitter twierdzi: „The orthodoxy of this pluralistic reinterpretation of the uniqueness of Jesus must be grounded primarily in the ability of such a reinterpretation

mają zasadnicze znaczenie. Zdaniem Knittera, Bóg prawdziwie wypowiedział swoje zbawcze Słowo w Jezusie, nie oznacza to jednak, że to Słowo można ograniczyć i zamknąć jedynie w Osobie Jezusa. Swoją argumentację opiera na nauczaniu Nowego Testamentu i na doświadczeniu Boga przez innych wyznawców religijnych. Dla amerykańskiego teologa Bóg prawdziwie działał w Jezusie uniwersalnym Zbawicielem⁴⁸. Teza ta wydaje się dość kontrowersyjna jak na poglądy pluralisty, niemniej jednak jej ortodoksyjność jest złudna. Jezus jest uniwersalnym Zbawcą, ale nie jedynym, podobnie jak miało to miejsce przy rozumieniu Wcielenia, gdzie zdaniem Knittera Jezus nie jest jedynym wcieleniem Bożego Słowa. Zaraz jednak przekonuje, że chrześcijanie powinni traktować Jezusowe objawienie jako uniwersalne, decydujące i konieczne do zbawienia⁴⁹. Dobrane przymiotniki mają tu decydujące znaczenie i sprawiają, że poglądy Knittera trudno zaklasyfikować do innego paradygmatu religijnego niż opcja pluralistyczna. I tak uniwersalność jest ogólną prawdą religijną, która powinna być prawdziwa dla ludzi wszystkich czasów⁵⁰; zaś decydujący charakter objawienia Boga w Jezusie dopuszcza możliwość istnienia komplementarnych objawień, niesprzeciwiających się istocie przesłania Jezusa⁵¹. Z kolei konieczność ma relacyjny, a właściwie relatywny charakter. Knitter, doprecyzowując niniejszy termin, posługuje się obrazem przyjaźni z drugim człowiekiem, która wrastając i przemieniając życie osoby, staje się w jakiś sposób konieczna. Jednak można dopuścić do siebie możliwość innego życia bez tej przyjaźni⁵². Konieczność Osoby Jezusa do zbawienia nie jest zatem tożsama z jego niezbędnością, bowiem przyczyną i dawcą zbawienia jest sam Bóg⁵³.

to nurture a holistic Christian spirituality, that is, a devotion to and a following of Jesus. The proposed understanding as God's **truly** but **not only** [podkreślenie – MR] saving word does meet this criterion" (tamże s. 14).

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ „Christians must announce Jesus to all people as God's universal, decisive, and indispensable manifestation of saving truth and grace" (tamże s. 8).

⁵⁰ „God's word in Jesus is universal insofar as it is experienced to be meaningful not just for Christians but for people of all times" (tamże).

⁵¹ Tamże s. 9-10.

⁵² Knitter doprecyzowuje tę tezę na prośbę J. Hicka, który po lekturze *The Five Theses on the Uniqueness of Jesus* domaga się jasnego opowiedzenia się amerykańskiego teologa za lub przeciw opcji pluralistycznej (*Can Our „One and Only” also Be a „One among Many?”* s. 177).

⁵³ „To, co ja rozumiem przez konieczność (i przypominam, że Budda może być tak samo konieczny jak Jezus), lepsze jest porównanie do zdolności [...] która dogłębnie wzbogaca nasze życie i staje się rzeczywistością integralną tego, kim jesteśmy, ale która, jak wiemy, nie jest

Uważny czytelnik tekstów Knittera bez problemów dostrzeże ogromną dwuznaczność tego rodzaju stwierdzeń. Czym innym jest bowiem twierdzenie, zgodnie z przekazem autora Listu do Hebrajczyków, że „wielokrotnie i na różne sposoby przemawiał niegdyś Bóg do ojców przez proroków, a w tych ostatecznych dniach przemówił do nas przez Syna” (1, 1-2), a czym innym sponowanie, że poza Jezusem istnieją inni zbawiciele, którzy pełnią tę samą funkcję, co Jezus.

Knitter twierdzi, że Bóg objawiony w Jezusie Chrystusie jest Bogiem czystej i bezgranicznej miłości, który szuka człowieka i wychodzi naprzeciw jego potrzebom. Dlatego też nie może być On niczym ograniczony, a tym bardziej zamknięty jedynie w objawieniu dokonany w Jezusie⁵⁴.

W argumentacji soteriologicznej Knitter odwołuje się do Schuberta Ogdena, który zbawcze wydarzenie Jezusa Chrystusa rozumie jako reprezentatywne (w przeciwieństwie do konstytutywnego, za którym opowiada się inkluzywizm)⁵⁵. Zdaniem Ogdena, Wydarzenie Chrystusa nie może być przyczyną zbawienia, bo tą jest tylko miłość Boga, związana z Jego istotą. Jezus Chrystus może być jedynie reprezentacją, jakkolwiek jest konstytutywny dla chrześcijaństwa, tak „jak słowo i sakramenty nie konstytuują Bożej miłości, ale ją reprezentują, podczas gdy one reprezentują Jego, On reprezentuje Bożą miłość także przez konstytuowanie ich”⁵⁶. Według Ogdena, Wydarzenie zbawcze Jezusa Chrystusa dla ekskluzywistów i inkluzywistów nie tylko reprezentuje możliwość zbawienia, ale w jakiś sposób je konstytuuje. Dla zwolenników pluralistycznego paradygmatu to wydarzenie w żaden sposób nie konstytuuje możliwości zbawienia, ale jedynie ją reprezentuje⁵⁷. Dlatego też Wydarzenie Jezusa Chrystusa nie jest przyczyną zbawienia, a jedynie konsekwencją. Źród-

konieczna, by prowadzić odpowiedzialne i szczęśliwe życie. [...] Być może najlepszym obrazem tego, co rozumiem przez konieczność, jest przyjaźń. Gdy weszliśmy w relację przyjaźni i doświadczyliśmy, jak bardzo przyjaciel zmienił i ubogacił nasze życie, możemy powiedzieć, że jest on konieczną częścią naszej tożsamości, chociaż zdajemy sobie sprawę, że nasze życie byłoby do przeżycia bez niego. Taka przyjaźń może być konieczna i istotna dla jakiegoś życia, a jednak nie tworzy jej zasadniczej relacji” (tamże).

⁵⁴ K n i t t e r. *Five Thesis of the Uniqueness of Jesus* s. 15.

⁵⁵ Zob. J. L o m b a r d i. *What Are They Saying About the Universal Salvific Will of God?* New York: Paulist Press 2008 s. 68-71.

⁵⁶ S. M. O g d e n. *Is There Only One true Religion Or Are There Many?* Dallas: Southern Methodist University Press 1992 s. 98. Knitter w pełni popiera twierdzenia Ogdena (*Can Our „One and Only” also Be a „One among Many”?* s. 157; t e n ż e. *Jesus and the Other Names* s. 172-173; t e n ż e. *No Other Name?* s. 137-138, 252-263).

⁵⁷ O g d e n. *Is There Only One true Religion Or Are There Many?* s. 84.

łem i przyczyną zbawienia jest odwieczna miłość Boga, która stanowi o Jego istocie. Idąc dalej tym tropem Ogden twierdzi, że żadne wydarzenie mające miejsce w historii nie może pretendować do tego, by stanowić warunek konieczny zbawienia; może być ono jedynie konsekwencją zbawienia⁵⁸.

Zdaniem Knittera, zbawienie przyniesione przez odkupieńczą śmierć Jezusa Chrystusa nie ma znaczenia większego niż metaforyczne. Całe bowiem życie Jezusa ukierunkowane było na głoszenie Królestwa Bożego, a nie, jak chce tradycja chrześcijańska, na oddanie swego życia dla zbawienia świata. Jezus był tylko człowiekiem, dlatego Jego śmierć nie może mieć powszechnego wymiaru zbawczego. Zbawienie jest dziełem Logosu, ale działanie Jezusa Chrystusa jest tylko jednym z przejawów aktywności Logosu, pomiędzy wieloma innymi. Śmierć Jezusa powinna być inspiracją do przemiany życia oraz przykładem umiłowania Boga⁵⁹.

*

Celem artykułu jest ukazanie newralgicznych punktów chrystologii zaproponowanej przez P. Knittera. Jego postulaty teologiczne ingerują w konstytutywne warstwy chrześcijaństwa. Tajemnica Wcielenia i Odkupienia dokonane przez Jezusa Chrystusa stanowi o tożsamości wiary chrześcijańskiej. Rzeczywiste Wcielenie, Odkupienie i przebóstwienie człowieczeństwa dokonywane przez Logos, a przeżywane w misterium Kościoła, stanowią niepodważalną prawdę dla każdego wierzącego. Kościół od samego początku głosił, że Jezus Chrystus jest jedynym i powszechnym Pośrednikiem zbawienia. Jedyność i powszechność są konstytutywne, tzn. że Jezus Chrystus jest znakiem zba-

⁵⁸ Tamże s. 92. Knitter mówi wprost: „Jesus brings about salvation [...] not by constituting or causing God's saving love, but, rather, insofar as he re-presents for us the re-creative love of God that is inherent in the divine nature and is poured out on all creation” (*Can Our „One and Only” also Be a „One among Many?”* s. 167).

⁵⁹ Tej tezie przeczy obraz Chrystusa, jako najwyższego i wiecznego Kapłana, przedstawiony przez autora Listu do Hebrajczyków (6, 20; 9, 11; 10, 12-14), gdzie Chrystus ukazany jest jako arcykapłan dóbr przyszłych, który jako jedyny „przenika poza zasłone” (Hbr 6, 19) i składa jedną ofiarę, którą „udoskonala na wieki tych, którzy są uświęceni” (por. Hbr 10, 14). Komentatorzy zwracają uwagę na kontrast, jaki przedstawia List do Hebrajczyków pomiędzy dotychczasowymi ofiarami składanymi przez kapłanów Starego Przymierza a Ofiarą Chrystusa. Jego ofiara otwiera drogę do przybytku niebieskiego i gładzi grzechy. Jest on też Kapłanem, który swoją godnością przewyższa dotychczasowych kapłanów (A. V a n h o y e. *List do Hebrajczyków*. W: *Międzynarodowy Komentarz do Pisma Świętego*. Red. W. Chrostowski. Warszawa: Verbinum 2000 s. 1609).

wienia dla całej ludzkości, a Wydarzenie Chrystusa przyczyną zbawienia wszystkich ludzi.

Knitter proponuje reinterpretację podstawowych terminów chrystologicznych, by je dopasować do potrzeb i postulatów współczesnego człowieka. Tradycyjne ujęcie podstawowych prawd teologicznych, takich jak zbawienie czy Objawienie, jest bowiem przeszkodą w prowadzeniu dialogu międzyreligijnego i stawia chrześcijaństwo w uprzywilejowanej pozycji.

Knitterowa reinterpretacja w konsekwencji prowadzi do tego, że teksty biblijne i orzeczenia dogmatyczne stają się ideologicznymi tezami, odpowiednio zreinterpretowanymi i dopasowanymi do wymogów człowieka XXI wieku.

Amerykański teolog swoje postulaty opiera na jego zdaniem rzetelnej egzegezie tekstów nowotestamentalnych, które są permanentnie deprecjonowane. Co więcej, inne teksty biblijne dobierane są bardzo starannie pod kątem prezentowanej tezy; wielokrotnie można też zauważyć specyficzną i pozbawioną egzegetycznych zasad interpretację tekstów biblijnych.

Reinterpretacja ta jest na tyle gruntowna, że przestaje być ortodoksyjna. Tego typu zabieg ma swoje korzenie w relatywistycznej i subiektywistycznej koncepcji prawdy, pozbawionej metafizycznych inklinacji, której jedynym imperatywem jest rozum. Co więcej, postulat ortopraksji, w tym przypadku polegający na swego rodzaju elastyczności i swobodzie teologicznej w posługiwaniu się zdogmatyzowanymi prawdami, sprawia, że horyzontalna wizja przysłania rewelatywno-soteryczne prawdy. Natomiast w imię egalitaryzmu soterycznego Knitter pozbawia Jezusa Chrystusa Jego ontycznych prerogatyw (przez podważenie tradycyjnego rozumienia Synostwa Bożego, preegzystencji, inkarnacji), odrzuca tezę o *universale concretum*, twierdząc, że jeśli objawienie ma dotyczyć wszystkich, to musi być ogólne i konieczne; tym samym postuluje, by objawienie dokonane w Jezusie Chrystusie miało charakter komplementarny w stosunku do innych wielkich postaci religijnych oraz rozdziela zbawczą ekonomię drugiej i trzeciej Osoby Boskiej, przypisując Duchowi Świętemu działania zbawcze niezależne od Osoby i Wydarzenia Jezusa Chrystusa.

Dla Knittera bycie chrześcijaninem nie łączy się z bezwzględną wiernością świadectwu Nowego Testamentu, co w praktyce religijnej wiąże się z zanegowaniem zbawczego pośrednictwa Jezusa oraz pełni, ostateczności dokonanego w Nim objawienia. Nowy Testament eksponuje bowiem różne sposoby przedstawienia Chrystusa, dlatego też nie ma „ostatecznej drogi” mówienia o Jezusie Chrystusie.

Wszystkie tego typu twierdzenia w konsekwencji sprawiają, że Jezus staje się tylko jedną z wielu wybitnych postaci religijnych, a chrześcijaństwo jedną z wielu innych religii.

Krytyczna ocena chrystologii P. Knittera prowadzi w konsekwencji do postulatu wierności Objawieniu i poszukiwania fundamentów dialogu międzyreligijnego prowadzonego przez chrześcijan wewnątrz własnego dziedzictwa wiary, a nie w relatywizmie. Zadanie wydaje się dużo trudniejsze, bo pluralistyczno-relatywistyczna teologia religii P. Knittera daje szybkie i proste rozwiązania większości teologiczno-religijnych problemów. Niemniej jednak stanowisko *Magisterium Ecclesiae* nie pozostawia wątpliwości: zbawcze Wydarzenie Jezusa Chrystusa jest spoiwem całej chrystologii, ta zaś jest sercem teologii chrześcijańskiej. Rezygnacja z wyznania, że „nie ma w żadnym innym zbawienia, gdyż nie dano ludziom pod niebem żadnego innego imienia, przez które moglibyśmy być zbawieni” (Dz 4, 12), byłaby dewaluacją własnej wiary.

BIBLIOGRAFIA

- Gillis Ch.: *Pluralism: A New Paradigm for Theology*. Leuven: Peeters Press – W. B. Eerdmans 1993.
- Knitter P.: Can Our „One and Only” also Be a „One among Many”? W: *The Uniqueness of Jesus. A Dialogue with Paul Knitter*. Red. L. Swidler, P. Mojzes. New York: Orbis Books 1997 s. 145-182.
- Knitter P.: *Ein Gott – viele Religionen. Gegen den Absolutheitsanspruch des Christentums*. München: Kösel 1988.
- Knitter P.: *Jesus and the Other Names. Christian Mission and Global Responsibility*. New York: Orbis Books 1996.
- Knitter P.: *No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Toward the World Religions*. New York: Orbis Books 1996.
- Knitter P.: *One Earth Many religions: Multifaith Dialogue and Global Responsibility*. Maryknoll, New York: Orbis Books 1995.
- Knitter P.: Theocentric Christology. „*Theology Today*” 40: 1983 s. 130-149.
- Knitter P.: Theocentric Christology: Defended and Transcended. „*Journal of Ecumenical Studies*” 24:1987 s. 41-52.
- Knitter P.: *Toward a Liberation Theology of Religions*. W: *The Myth of Christian Uniqueness*. Red. J. Hick, P. Knitter. New York: Orbis Books 1987 s. 178-200.
- Kondrat K.: *Bogactwo światopoglądów religijnych*. Białystok: Trans Humana 1999.
- Kubacki Z.: *Jedyność Jezusa Chrystusa. O jedyności i powszechności zbawczej Jezusa Chrystusa w kontekście chrześcijańskich teologii religii*. Warszawa: Rhetos 2005.
- Kubacki Z.: *Zbawcza jedyność Chrystusa*. W: *Leksykon wielkich teologów XX/XXI wieku*. T. 2. Red. J. Majewski, J. Makowski. Warszawa: Biblioteka „Więzi” 2003 s. 226-236.

- L o m b a r d i J.: What Are They Saying About the Universal Salvific Will of God? New York: Paulist Press 2008.
- Międzynarodowy Komentarz do Pisma Świętego. Red. W. Chrostowski. Warszawa: Verbinum 2000.
- O g d e n S. M.: Is There Only One true Religion Or Are There Many? Dallas: Southern Methodist University Press 1992.
- S m i t h W. C.: Towards a World Theology: Faith and the Comparative History of Religion. Maryknoll, New York: Orbis Books 1981.
- S o b r i n o J.: Christology at the Crossroads. Maryknoll, New York: Orbis Books 1978.
- The Myth of Christian Uniqueness. Red. J. Hick, P. Knitter. New York: Orbis Books 1987.
- The Uniqueness of Jesus. A Dialogue with Paul Knitter. Red. L. Swidler, P. Mojzes. New York: Orbis Books 1997.
- V a n h o y e A.: List do Hebrajczyków. W: Międzynarodowy Komentarz do Pisma Świętego. Red. W. Chrostowski. Warszawa: Verbinum 2000.

PAUL KNITTERS PLURALISTIC-RELATIVISTIC MODEL OF CHRISTOLOGY

S u m m a r y

Pluralistic theology of religion is getting more and more popular in Poland. This kind of theology deals with such questions as: Are all religions equal? Does Christianity surpass all these religions? Is there any way to state clearly how one should relate to Jesus Christ today' word that strikes a balance between these two extremes?

No set of questions concerns Christian theologians more today. No questions have more practical relevance in the religiously most pluralistic country in the world. No American theologian has kept these questions on the theological agenda over the past three decades with more consistency than Paul Knitter. And none is more expert in his or her knowledge of the field. He is the chief disseminator of these views.

Paul F. Knitter is Paul Tillich Professor of Theology, World Religions and Culture at Union Theological Seminary in the City of New York He was formerly Emeritus Professor of Theology at Xavier University in Cincinnati, Ohio. He is a leading theologian of religious pluralism. He holds a licentiate in theology from the Pontifical Gregorian University in Rome (1966) and a doctorate from the University of Marburg, Germany (1972). Knitter's journey into interreligious dialogue began in 1964 when he was a seminarian in Rome and experienced the Second Vatican Council firsthand, at a time when the Roman Catholic Church declared its new attitude towards other religions. Since publishing his acclaimed book, *No Other Name?* (1985), Knitter has been widely known for his religious pluralism. Along with his friend and colleague, the Protestant philosopher of religion John Hick, Knitter has come under harsh criticism from Cardinal Ratzinger (presently the Pope of the Roman Catholic Church).

Knitter is against using absolutist language to depict the Saviour in interreligious dialogue, and writes about the relational understanding of the uniqueness of Jesus: the Saviour is to be understood in relation to other saviours. Although Jesus is truly the Word of God, Knitter states that he is not the only word: he is God's universal, decisive and indispensable manifestation of saving truth and grace. According to Knitter, the creed and other Christian dogmas concerning Jesus are to be interpreted symbolically as expressions of the church's experience

of Christ. Here Knitter's insight is contrary to the traditional church's teaching on Jesus as far as it has an ontological foundation. Knitter's teaching about the relational uniqueness of Jesus is naturally unacceptable to bishops, because it alters the way the faith is proclaimed and it also deviates from what is central to Christianity.

Słowa kluczowe: Pluralistyczna teologia religii, pluralizm, relatywizm, teologia, eklezjologia, chrześcijaństwo, Królestwo Boże, regnocentryzm, chrześcijanie, niechrześcijanie, Zbawiciel, zbawienie, objawienie, Kościół, dialog religijny.

Keys words: pluralistic theology of religion, pluralism, relativism, theology, ecclesiology, Christianity, kingdom, regnocentric, Jesus, Christian, non-Christians, saviors, salvation, revelation, church, dialogue of religions.